

Makale Gönderim Tarihi: 07.01.2025

Yayına Kabul Tarihi: 14.01.2025

Araştırma Makalesi

İngiliz Seyyah ve Diplomat Sör Jerome Horsey'in Rusya ve Doğu Avrupa'daki Seyahatleri

Samet Burhan ÇETİN*

öz

İngiltere'nin Rusya'daki ticarî faaliyetlerinin yürütülmesinde etkili olan Moskova Kumpanyası'nın aktif bir temsilcisi olan Sör Jerome Horsey, Kraliçe Elizabeth ve Rus sarayı arasında denge kurmaya çalışan gayr-ı resmî bir elçi olarak karşımıza çıkmaktadır. İngiliz sarayında bulunan Sör Francis Walsingham, diğer tanıdıkları ve diplomasi yeteneği sayesinde hızlıca yükselen Jerome, 1573 yılında Rusya'ya ulaşmıştır. Özellikle Çar IV. İvan, Çar I. Fyodor, Boris Godunov ve Andrey Şçelkalov gibi Rus tarihinin mühim şahsiyetleriyle olan ilişkileri dikkat çekicidir. Ayrıca Danimarka Kralı II. Frederik ve Lehistan Kraliçesi Anna Jagiellonka ile de görüşme fırsatı bulmuştur. Travels olarak bilinen eserinde Rusya'da kaldığı süre boyunca IV. İvan'ın müstebit yönetimi, I. Fyodor'un tuhaf saltanatı ve Boris Godunov'un yükselişi hakkında bilgi edinmiş ve tüm bunları yazıya geçirmiştir. Özellikle bu sonuncusunu Çar IV. İvan'ın oğlu Uğlıç Knezi Dimitri İvanoviç'in erken ölümünden sorumlu tutmuştur. Horsey, Rusya'nın Kırım Hanlığı ile olan münasebetlerine de değinmiştir. Kendi hesabına ticaret yapmak ve düşman ülkelere Rusya hakkında istihbarat sızdırmak gibi bazı suçlamalar yüzünden birkaç kere ülkesi İngiltere'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Nihayet memleketine 1591 yılında kesin dönüş yapmıştır. I. James tarafından kendisine şövalye nişanı verildikten sonra Buckinghamshire'a yerleşmiş, sulh yargıç ve yüksek şerif olarak görev almıştır. Daha sonra çeşitli yerlerde milletvekilliği yapan diplomat, 1626 yılında yaklaşık yetmiş altı yaşında iken vefat etmiştir. Eserinin bir kısmı ilk olarak 1625 yılında Samuel Purchas'ın Purchas His Pilgrimes kitabında yer almış, ardından Hakluyt Society'nin katkılarıyla, Sör Edward Bond tarafından Russia at the Close of the Sixteenth Century adıyla 1856 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bond tarafından kullanılan elyazması Harleian MS 1813 adıyla British Library'de yer almaktadır. Horsey'in eseri, 1968 yılında ise Lloyd E. Berry ve Robert O. Crummey tarafından orijinal metinler esas alınarak İngiliz seyyahların derlemelerinden oluşan Rude and Barbarous Kingdom adlı kitapta yer almıştır. N. A. Belozerskaya tarafından 1909 yılında Zapiski Ceroma Gorseya o Rossii adıyla Rusçaya çevrilen eser henüz Türkçeye tercüme edilmemiştir. Aşağıdaki makale ele alınırken çoğunlukla Bond'un, Berry ve Crummey'in ve John Anthony Butler'in 2019'da, en güncel notlandırmasını yaptığı, Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe adlı eserden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Avrupa, İngiltere, Jerome Horsey, Moskova Kumpanyası, Rusya.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cetinsametburhan@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4519-3965.

The Travels of The British Traveller and Diplomat Sir Jerome Horsey in Russia and Eastern Europe

ABSTRACT

Sir Jerome Horsey, an active representative of the Muscovy Company, which was instrumental in the conduct of Britain's commercial activities in Russia, appears as an unofficial envoy trying to strike a balance between Queen Elizabeth and the Russian court. Jerome, who rose rapidly thanks to Sir Francis Walsingham at the English court, other acquaintances and his diplomatic skills, reached Russia in 1573. Especially his relations with important figures of Russian history such as Tsar Ivan IV, his successor Tsar Fyodor I, Boris Godunov and Andrei Shchelkalov are noteworthy. He also had the opportunity to meet King Frederik II of Denmark and Queen Anna Jagiellonka of Poland. In his work known as Travels, during his stay in Russia, he learned about Ivan IV's tyrannical rule, the bizarre reign of Fyodor I and the rise of Boris Godunov, and wrote about it all. He held the last one in particular responsible for the early death of Prince Dimitri Ivanovich of Uglych, the son of Tsar Ivan IV. Horsey also touched upon Russia's relations with the Crimean Khanate. He was forced to return to his native England several times because of accusations of trading on his own account and leaking intelligence about Russia to enemy countries. He finally returned to his homeland in 1591. After being knighted by James I, he settled in Buckinghamshire, where he served as a magistrate and high sheriff. The diplomat, who later served as a deputy in various places, died in 1626 at the age of about seventy-six. Parts of his work first appeared in Samuel Purchas's Purchas His Pilgrimes in 1625, and was subsequently re-edited by Sir Edward Bond in 1856 under the title Russia at the Close of the Sixteenth Century with contributions from the Hakluyt Society. The manuscript used by Bond is in the British Library as Harleian MS 1813. Horsey's work was included in the book Rude and Barbarous Kingdom, which was compiled by Lloyd E. Berry and Robert O. Crummey in 1968 based on the original texts and compiled by British travellers. Translated into Russian by N. A. Belozerskaya in 1909 under the title Zapiski Djeroma Gorseya o Rossii, the work has not yet been translated into Turkish. The following article draws heavily on Bond's, Berry and Crummey's and John Anthony Butler's Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe, most recently annotated in 2019.

Keywords: Eastern Europe, England, Jerome Horsey, Muscovy Company, Russia.

1) Sör Jerome Horsey'in Hayatı

Sör Jerome Horsey'in doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Çocukluk yıllarına ilişkin bilgilere ulaşmak da epey zordur (Hunneyball, 2010, s. 778). Rusya'ya adım attığı ilk tarih olan 1573 yılından önceki bilgiler de oldukça kıttır (Bond, 2016, s. CXXXIX). Bu zat kendisini, Boris Godunov'a yazdığı bir mektubunda William Horsey'in oğlu olarak tanıtmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla babası Exeter'li bir tüccardı (*Sir Jerome Horsey's Travels*, 2019, s. VII). Kardeşinin ise Wight Adası Valiliği yapmış olan Sör Edward Horsey (1525-1583) olduğu bilinmektedir. Jerome'u yüksek ihtimalle Kraliçe Elizabeth, başdanışman William Cecil, dışişleri bakanı ve istihbarat şefi Sör Francis Walsingham ile tanıştıran kişi de Edward'dan başkası değildir. Annesi ise hakkında hiçbir malumat bulunmayan Elinor Peryam adlı bir kadındır. Horsey ailesinin Dorset'li olduğunu, Clifton Maybank ve Melcombe Horsey'de kendilerine ait mülklerinin bulunduğunu kesin olarak söyleyebiliriz (*Sir Jerome Horsey's Travels*, 2019, s. VIII). Jerome yaklaşık olarak 1550 yılında dünyaya gelmiştir ancak 1546 tarihi de onun doğumu için önerilen tarihler arasındadır. Doğumundan 1572 yılına kadar olan yıllarda kendisine dair herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Deneyim kazanması için amcası veya babası tarafından Fransa ya da Hollanda'ya gönderilmiş olması mümkündür. Rusya'ya ilgi duyması 1572 ya da 1573 civarında Moskova Kumpanyası tarafından istihdam edildiği zamanlarda gerçekleşmiştir. Kendisinin bu işi nasıl elde ettiğini bilmiyoruz ancak mantık yürütme yoluyla babasının

tüccar maiyetinden çeşitli bağlantıları olabileceği veyahut Sör Edward Horsey'in yardımı vasıtasıyla bu göreve getirildiğini tahmin edebilmekteyiz. Büyük ihtimalle bu son zikrettiğimiz zat sayesinde İngiliz sarayında yüksek mevkiler elde edebilmiştir. Berry ve Crummey, Horsey'in Rusya'ya ilk seyahati hususunda; "Orada bulunduğu ilk yedi yıl hakkında hiçbir şey bilmesek de zamanını boşa harcamamıştır" (Berry & Crummey ed., 1968, s. 250). derler. Horsey ilk yıllarda Rusçayı akıcı bir şekilde konuşmayı öğrenmiş, Rusya'nın tarihini ve kültürünü özümsemeye çalışmıştır. Ancak kendisinin Rusçayı iyi yazmayı başardığı söylenemez. Jerome birkaç yıl içerisinde muhtemelen Knez İvan Mstislavskiy¹ ile olan dostluğu sayesinde Korkunç İvan olarak bilinen Çar IV. İvan'ın dikkatini üzerine çekmeyi başarmış ve yıllar içerisinde saraydaki diğer İngiliz elçi ve tüccarların ulaşamadığı itibarı elde etmiştir. 1580 yılında Çar, Horsey'i İngiltere'ye gizli bir görevle göndermek istemişti. Bunun sebebi ise kurşun ve barut gibi askeri malzemeleri tedarik etmektir. Bu Horsey'in ilk diplomatik faaliyetlerinden birisiydi ve Rusya'ya döndüğü zaman Elizabeth'in gayr-ı resmî elçisi olarak görevine devam edecekti. İvan'la olan iyi ilişkilerinde diplomatik maharetlerinin yanı sıra kendine özgü şahsiyeti de etkili olmuştur. Horsey'in eserinin ilk editörü Edward Bond onun kibirli, kendini beğenmiş ve aceleci biri olduğunu belirtmiştir. Francesca Wilson onu "düzenbaz" olarak tanımlamış (Wilson, 1970, s. 48) Isabel de Madariaga ise yazdıkları için "çalakalem" demiştir ancak bu sonucusu onun anlattıklarının genel bir doğruluk payı olduğuna da inanmaktadır (Madariaga, 2005, s. 284). Horsey'in eseri incelendiğinde onu bazen nazik, bazen bir kahraman, bazen dürüst bazen de bir yalancı olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Diplomatik kariyerine ait bilgilerin çoğu aleyhindeki şikayet mektuplarından, kötü dedikodulardan ve kendi itibarını yükseltmek için yazdığı çeşitli cevaplardan müteşekkildir. Horsey'in başı hem İngiltere'de hem Rusya'da dertten kurtulmuyordu. IV. İvan ve halefi I. Fyodor dönemlerinin ileri gelen şahsiyetlerinden Andrey řçelkalov² ile arası bozulmuştu. Moskova Kumpanyası'yla da ilişkileri oldukça dalgalıydı. Özellikle birden fazla kez, kendi hesabına ticaret yapmakla ve hırsızlıkla suçlandığı olmuştu. İşlerini kolaylaştırmak adına Ruslardan ve imparatorluk hazinesinden borç almaktan imtina etmemiş, ödediği veya ödemediği (ödeyemediği) büyük miktarda borçları olmuştu. Gelecekte Çar olacak Boris Godunov'la ve birkaç boyarla daima yakın temas halindeydi. Kraliçe Elizabeth ile Rus sarayı arasında denge kurmaya çalışan gayr-ı resmî bir elçi gibiydi. 1589 yılında yüz kızartıcı bir şekilde ülkesine geri gönderilmiş, kraliçeye hesap vermiş ve ertesi yıl yeniden Rusya'ya dönmüştür. şçelkalov aktif siyaseti sayesinde Horsey'in Yaroslavl'a gönderilmesini sağlamıştı. Rus çevrelerden kendisine

¹ Knez İvan Fyodoroviç Mstislavskiy (1529-1586), Livonya Savaşı'nda (1558-1583) görev yapmış mümtaz bir Rus askeri komutandır. 1549'da boyar (soylu) ilan edilmiştir. Söz konusu zat IV. İvan'ın yönetimde görev verdiği adamlardan biriydi. Kırım Tatarlarının Moskova'yı işgal etmesinin ardından 1571'de vatana ihanetle suçlanmasına rağmen diğerlerinin aksine korkunç bir ölümden kurtuldu ve 1584'te Çar I. Fyodor (1557-1598)'un sorunsuz bir şekilde tahta oturmasına yardımcı oldu. Fakat Mstislavskiy, Boris Godunov (1552-1605)'un hışına uğramış ve kendisi uzak bir manastıra gönderilmiştir.

² Andrey Yakovleviç şçelkalov (ö. 1597) ve kardeşi Vasiliy (ö. 1610/1611) İvan'ın en etkili destekçilerindendi. Bir dyak (memur) olan Andrey, Opriçnina sisteminde Dışışleri Bakanlığı da dahil olmak üzere birçok görevde bulundu ve I. Fyodor devrinde de gücünü korudu. Ayrıca diplomasi maharetinden dolayı Boris Godunov'un gözüne girdi. Birkaç İngiliz yazar tarafından "şansölye" olarak adlandırıldı (De Madariaga, 2005, s. 348).

sahip çıkılmadığını anlayan elçi, Giles Fletcher³ ile beraber 1591 yılında Rusya'yı terk etti. Ülkesine temelli döndükten sonra Moskova Kumpanyası'nın yasal sorunlarıyla uğraşmak durumunda kaldı ve belki de burada kendisini savunmak üzere "Travels" olarak bilinen anılarını kaleme aldı. İngiltere'ye döndükten birkaç yıl sonra bir dizi evlilik yaptı. İlk eşinden William adında bir oğlu oldu. Horsey, eserinde evlilik hayatıyla ilgili bilgilere yer vermediği için bu hususlardan bahsetmek oldukça müşkül olacaktır. Yani kendisinin aile hayatında nasıl biri olduğuna dair bir izlenimimiz olmayacaktır. Her ne kadar eserinde bir portreden bahsetse de günümüze ulaşmış herhangi bir tasviri bulunmamaktadır. Alexander Litovchenko'nun "Ivan IV of Russia Showing his Treasury to Sir Jerome Horsey" adlı tablosu (1875) bulunmaktadır ancak bu çok sonraki bir tarihte resmedilmiştir. Bu tabloda Horsey, pantolonlu, cüppeli ve sakallı olarak resmedilmiş tipik bir Elizabeth devri beyefendisidir. I. James tarafından Şövalye ilan edildikten sonra Buckinghamshire'a yerleşen seyyah, sulh yargıcı olarak görev yapmış ve yüksek şerif olmuştur. Otuz yıl boyunca muhtelif yerlerde milletvekilliği yapmıştır ve kendisini emeklilik yıllarında "iyi hizmet etmiş eski bir geminin rıhtımda dümensiz yatması" olarak addetmiş ve artık hayatında herhangi bir seyahatte bulunmak istemediğini belirtmiştir. Horsey 1626 yılı içerisinde yaklaşık yetmiş altı yaşında vefat etmiş ve Buckinghamshire'daki St. Nicholas Kilisesi'ne defnedilmiştir. Mezarı günümüzde ziyarete açık konumdadır.

2) Horsey'in Eseri Hakkında

Sör Jerome Horsey, Oprıçnina⁴ sisteminin kaldırılmasından hemen sonra Rusya'ya varmıştı. IV. İvan vefat edip yerine oğlu I. Fyodor geçtiğinde Rusya'da idi. Bu da Horsey'in IV. İvan devri Rusya'sının iç işleyişi, I. Fyodor'un ihmâl edilen saltanatı ve Boris Godunov'un yükselişi hakkında bazı bilgilere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Kendisi yukarıda zikredilen isimlerin yanı sıra Lehistan Kralı III. Sigismund, Stefan Batory'nin⁵ dul

³ Giles Fletcher (1546-1611) akademisyen ve şairdi. Cambridge'deki King's College'da Yunanca okutmanı olarak görev yapıyordu. 1584'te parlamentoya seçildi ve burada Sör Francis Walsingham ve Sör Thomas Randolph'un dikkatini üzerine çekti. Bu iki zat onu kraliçeyle tanıştırmak için kariyerinin hızla ilerlemesine katkıda bulundular. Fletcher'ın İvan dönemi Rusya'sının son devirleri hakkında çok mühim bilgiler ihtiva eden "Of the Russe Common Wealth, or, Maner of Gouvernment by the Russe Emperour (commonly called the Emperour of Moskovia) with the manners and fashions of the people of that Countrey" adlı 1591 yılında basılan bir kitabın yazarıdır. Bahse konu kitapta alışılmışın aksine siyasi tarihin yanı sıra Rusya'daki giyim kuşam, yemek kültürü ve Rus evlerinin görünümü hakkında malumat verir. Banliyölerde yaşayan halkları ihmal etmez. Bu zikredilen son eserde Ruslar hakkında "huysuz" ve "çoğu zaman yalan söylerler" diyen Fletcher, Rusya için "bütün ülke tecavüz ve cinayetle dolu" yorumunu yapar (Bond, 2016, s. 151-152). Fletcher, İvan'ın son devirleri ve Godunov'un fiili naipliği sırasında "Karışıklıklar Devri" Rusya'sındadır. Horsey onun kadar eğitilmiş birisi olmadığı için kendisini daha çok siyaseten kilit rol oynayan biri gibi göstermiştir.

⁴ Oprıçnina sistemi Çar IV. İvan tarafından oluşturulan ve ülkenin bir bölümünün bizzat çara bağlı olarak yönetildiği teşkilattır. Zaman içerisinde söz konusu teşkilat, ülke içerisinde terörizm olarak adlandırılmakta beis olmayan faaliyetlere karışacak ve Rusya'yı karmaşanın içerisine sürükleyecektir. IV. İvan, bu sistemle birlikte merkezi otoritesini güçlendirmeyi ve aristokratik zümreyi teşkil eden boyarları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Çar nokta-i nazarında "hainleri ortadan kaldırmak" çok önemlidir. Ancak bu kaotik ortamdan sadece boyarlar değil aynı zamanda din adamları ve halk da nasibini almıştır. Söz konusu kanlı rejim yirmi yıl kadar bir süre boyunca devam etmiş, 1572'de ismen sona erse de etkileri daha sonraki süreçte hissedilmiştir (Zimin, 1964, s. 7-80).

⁵ 1575'ten 1586'ya kadar Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Dükü.

eşi Kraliçe Anna Jagiellonka⁶ ve I. Elizabeth'le gerçekten konuştuğunu iddia etse de bunun doğruluğuna şüphıyla yaklaşılmıştır. Maceraları arasında Livonyalı köleleri serbest bırakması, İskoç askerlerine hayatı yardımılarında bulunması, IV. İvan'ın kendisine verdiği bir şişe içerisindeki mesajı iletmesi ve birden çok kez ölümden kurtulması gibi olaylar bulunmaktadır. Boris Godunov'la sıkı dostluk kurmuş ve bu süreçte yeni düşmanlar da edinmiştir. Özellikle Andrey şelkalov ve Jerome Bowes bu düşmanlar arasındadır. Yasadışı işler yaptığı d şunesiyle ülkesinde muhalefete ve hapis tehditlerine maruz kalan seyyah, Rusya'daki muhaliflerinin yanı sıra Moskova Kumpanyası'yla bağlantılı olan ve ondan hoşlanmayan kimselerin hareketlerine karşı tedbirli davranmaya çalışmıştır. Kitabı hakkında ise Berry ve Crummey; "Bariz hatalardan oluşan şaşırtıcı bir yamalı bohça" yorumunu yapmıştır (Berry & Crummey, 1968, s. 260). Ancak C. L. Wrenn onun için; "Rusya hakkında birinci elden bilgi sahibi olduğunu gösteren ilk İngiliz" demiştir (Wrenn, 1969, s. 197). Robert Croskey de buna paralel olarak; "Horsey'in kitabındaki tarihsel materyalin temelinde bir noktaya kadar Rus yazılı kaynakların bulunduğu sonucuna varmanın mantıklı göründüğünü" kabul etmektedir (Croskey, 1978, s. 362-375). Yine de Berry ve Crummey'in dediklerine göre, Horsey iyi derecede Rusça biliyor olsa bile anlatımında "muğlaklık" ve "kesinlik noksanlığı" bulunmaktadır. Okuyucu da kitabı incelediğinde fark edecektir ki Horsey sanki bir telaş ve acelecilik içerisinde eserini kaleme almıştır. Ancak buna rağmen onu, eğitim düzeyi yüksek olmayan bir maceraperest olarak tanımlamak çok ağır bir itham olacaktır. Kitabın muhteviyatı A. A. Sevastyanova'nın; eserin büyük ihtimalle iki bölüm halinde yazıldığı, ilkinin S r Francis Walsingham'ın hayatta olduğu 1585'e, ikincisinin ise yaklaşık 1587'de başlayıp 1613'te Mihail Romanov'un tahta çıkmasıyla sonra erdiği iddiasını destekler niteliktedir (Sevastyanova, 1990, s. 14-33). Horsey'in anlatısı Richard Hakluyt tarafından *The Voyage of Master Jerome Horsey over land from Moscovia* (1584) adıyla kısmen ve Samuel Purchas tarafından *Purchas His Pilgrimage, or Relations of the World and the Religions Observed in All Ages and Places Discovered, from the Creation to this Present* (1626) adlı kitabın dördüncü baskısında tam olarak basılmıştır. Horsey, kitabını I. Elizabeth'in dışışleri bakanı ve aynı zamanda İstihbarat şefi S r Francis Walsingham'a ithaf etmiştir. Walsingham, bulunduğu konum gereğince, Horsey'in kendisine vereceği her türlü bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Özellikle yabancı devletlerin askerî vaziyeti, hükümet sistemi ve dinî yapısı hakkındaki bilgiler ona yol gösterebilecek konulardandır. S r Edward Horsey'e ve Walsingham'a sıklıkla atıfta bulunur. Eserin sonunda seyahatleri sonucunda elde ettiği "gözlemlerini ve on yedi yıllık tecrübeyi kapsamlı ve metodik" olacak şekilde anlatacağı dört seyahat  k s  kaleme almayı planladığını söylese de bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Söz konusu eserin yazılış gayelerinden biri, Walsingham'a ve onu müstahdem kılan Moskova Kumpanyası'na bir tür rapor hazırlamak ve sunmaktır. Diğer i amacı ise maiyetinin eğlenmesi ve bilgi sahibi olabilmesi için bir seyahat anlatısı yazmaktır.

Fransa'yı ve ukureller'in⁷ bir kısmını çalkantılı devirlerinde gördükten sonra Rusya olarak adlandırılan Moskova'ya ulaştığından bahsederek anlatısına başlar. Biraz Yunanca bilmesine rağmen dillerin yakınlığı sayesinde "dünyanın en zarif dili olan

⁶ Aynı tarihlerde Lehistan Kraliçesi ve Litvanya Büyük Düşesi.

⁷ Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u kapsayan coğrafi bölge.

Slavcaya ulaştım” der. Horsey burada bazı kroniklerin dili olan “Eski Kilise Slavcası” denilen yazıyı ya da Rus alfabesini okuyabildiğini kastetmiş olabilir. Hemen ardından İvan Fyodoroviç Mstislavskiy'nin “gizli kronikleri” arasından yaptığı okumalardan söz eder. Ancak eserdeki bazı tarihsel bilgilerin yanlışlığı bizleri kronikleri gerçekten okuyup okumadığı hakkında şüpheye sevk etmiştir. Belki de Rusya'da bulunduğu yıllarda çeşitli azizlerin menkıbelerini veya askerî tarihleri incelemiş olabilir lâkin bizlere herhangi bir isim vermediği için neleri okuduğu hususunda kesin bir şey söyleyememekteyiz. Horsey, IV. İvan'ın babası III. Vasiliy'i (1505-1533) överek “ülkesinin ve halkının barış ve huzur içerisinde” yaşadığını belirtir. Sonrasında kronolojik bir yanlışlığa düşerek İvan'ın “beş yaşında” olduğunu belirtir ancak bu esnada İvan yalnızca üç yaşındadır. Evliliği için “on iki yaşında evlendi” dese de Şubat 1547'de Anastasiya Romanovna (1530-1560) ile evlendiğinde on altı yaşındadır⁸. Eserde görüldüğü üzere Horsey bu tür hatalar yapmaya meyillidir. Seyyah, bu bilgileri verdikten sonra Rus çaricesini övmek için de ciddi bir mesai harcar. Onun “bilgelik, kutsiyet ve erdem sahibi” olduğunu, “bütün tebaası tarafından sevildiğini” ve ondan “korkulduğunu”⁹ anlatır. İvan'ı “sevecenlik ve bilgelikle yönetti” ve onun “isyankâr ruhunu evcilleştirdi” der. Ancak bu şansız çariçe henüz yirmi dokuz yaşındayken vefat etti. De Madariaga ise “cenazesi büyük bir halk gösterisine vesile oldu” derken çariçenin ne kadar sevildiğini anlatmaya çalışmaktadır (De Madariaga, 2005, s. 142)¹⁰. Aynı yazar onun zehirlendiği iddiasını da reddederek arseniğin tıbbi olarak da kullanıldığına vurgu yapar. İmparatoriçenin saçları 2001 yılında Rusya Bilim Akademisi'nden uzmanlarca incelenmiş ve saçlarında arsenik değil, anormal derecede yüksek seviyede cıva bulunduğu tespit edilmiştir. Çar ise çariçenin zehirlendiğine inanarak boyarları suçlamış ve pek çok kimseyi idam etmiştir. Bu, çarın Anastasiya'yı gerçekten sevdiğine bir delil teşkil etse de çok geçmeden hayatına yeni bir kadının dahil olması, tüm bu yaşananların perde arkasında başka bir amacın yattığını da muhtemel göstermektedir¹¹. İvan, Kuzey Kafkasya bölgesindeki Kabartay hâkimi Temrük'ün (1470-1571) kızı Goşenay İdar (1544-1569) ile evlenmiştir. Goşenay, din değiştirdikten sonra ismi Mariya Temryukovna olarak değiştirildi. De Madariaga, Mariya'nın “doğası gereği vahşi ve acımasız” olduğunu ve İvan'ı “kötü işlerinde cesaretlendirdiğini” yazmaktadır (De Madariaga, s. 148). Onun 1563 yılında Vasiliy adında bir oğlu dünyaya gelse de aynı sene içerisinde vefat etmiştir. Horsey yeni çariçe hakkında sadece “Çerkes prensesi” demiş, evlilik töreni içinse “tuhaf ve kâfirce” yorumunda bulunmuştur. Ancak bunun doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Bazı çağdaş yazarlarda Opriçnina fikrini İvan'a, Mariya'nın aşladığı görüşü hakimdir (Pavlov & Perrie, 2003, s. 136). Ancak Rusların

⁸ Roman Zaharin Yuryev'in kızı ve I. Fyodor'un annesi Anastasiya Romanovna. İvan'dan altı çocuğu oldu ve Horsey'in öne sürdüğü gibi, onun huysuz kocası üzerinde yatıştırıcı bir etkisi olduğu iddia edildi. Ancak Isabel de Madariaga, Anastasiya'yı “Tamamen kendi halinde genç bir kadın” olarak nitelendirmektedir (De Madariaga, 2005, s. 143) ve modern Rus tarihçilerinin Anastasiya'nın IV. İvan üzerinde herhangi bir olumlu etkisi olduğuna dair kuşkularını aktarmaktadır. Genç yaşta öldüğü vakit, İvan onun kendi idaresine karşı olan boyarların bir komplosuyla zehirlendiğinden şüphelenmiştir. Ağabeyi Nikita Romanoviç (1522-1586) Livonya Savaşı'nda askeri komutandı ve 1584'te kısa bir süre için Çar I. Fyodor'un naibi olarak görev yaptı, ta ki sağlık sorunları onu görevden ayrılmak zorunda bırakana kadar. Söz konusu zat ilk Romanov hükümdarı Çar Mihail'in (1596-1645) büyükbabasıdır.

⁹ “Saygıdan duyulan korku” kastedilmektedir.

¹⁰ Madariaga'nın bu konudaki kaynağı *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*'dir.

¹¹ Çariçe 1560'ta ölünce çar ilk olarak İsveçli bir gelin aradı ama Kral I. Gustav (1496-1560) aynı yılın Eylül ayında vefat edince görüşmeler sonuçsuz kaldı. Ertesi sene Goşenay ile evlendi.

yabancılara karşı olan tutumunu bildiğimiz için böyle bir prensese karşı hoşnutsuzluğun, dedikoduların ve olumsuz söylentilerin sebebini az çok idrak edebilmekteyiz.

Horsey, IV. İvan'ın toprakları III. Vasiliy tarafından genişletilen müreffeh bir ülkeyi miras aldığından söz eder. Vasiliy, İvelileri mağlup etmiş, Smolensk ve Ryazan gibi bağımsız knezlikleri bünyesine katmayı başarmıştı fakat seyyah, Vasiliy'nin Kırım Tatarlarının hepsini yendiğinden bahsedince burada bir doğruluk sorunu meydana çıkmaktadır. Biliyoruz ki, Tatar Hanı I. Mehmed Giray, 1521 yılında Rusya'ya akın etmiş ve Rus kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Seyyah daha sonra IV. İvan'ın suikasta kurban gitme endişesini vurgular ve komplo korkusunun diğer herkese saldırgan davranmasındaki esas unsur olduğunu belirtir. Yine bu sebeple gerçekleşen Novgorod katliamına değinerek "cesetler Volga Nehri'nin akışını durdurdu", "otuz bin Tatar ve on bin topçu gözünü kırpmadan tüm kadınlara ve kızlara tecavüz ettiler", "mücevherlerini, gmşlerini ve hazinelerini talan ettiler", "ambarlarını yağmalayıp ateşe verdiler" demektedir. Ayrıca abartılı bir şekilde "yedi yüz bin kişinin öldürüldüğünü" belirtir¹². Bu rakam fazla olsa da yaşanan olaylar hiç de kmsemeyecek derecede ciddidir çünkü Novgorod'a daha sonradan iskn ettirilen kimseler kıtlık ve salgın hastalıklar yüzünden kitleler halinde vefat etmiřtir¹³. Oprinikler için "İvan tarafından seçiliyor ve sadakatleri karşılığında mkafatlandırılıyorlardı" yorumunda bulunur. Horsey, olayları gayet iyi yorumlayarak İvan'ın "şehirleri, daireleri ayırıp blere birine Opriçnina diğerine de Zemřçina¹⁴" dediğini not düşer ancak devamındaki hata ise söz konusu sistemi sanki iktidarını geçici olarak devrettiği Simeon Bekbulatovi¹⁵ devrinde yani 1575'li yıllarda inkişaf etmiş gibi zikretmesidir. Halbuki bu sistem on yıl kadar bir süre önce yürürlüğe girmiştir.

¹² Berry ve Crummey "Modern bilim insanların tahminleri 40.000'e kadar çıkmaktadır" diyor (Berry & Crummey, 1968, s. 269, 22 numaralı dipnot). De Madariaga, Novgorod'un nüfusunun yaklaşık "30.000 civarı" olduğunu ve "Tarihçilerin yaklaşık 2200 kişinin kasıtlı olarak idam edildiğini ancak çok daha fazlasının Oprinik'in (Opriçnina yelerine verilen isim) tahribatı sonucunda öldüğünü kabul ettiğini" belirtmektedir (De Madariaga, 2005, s. 249).

¹³ De Madariaga Novgorod'da iki veba salgını (1566-1567 ve 1570-1571) olduğunu belirtiyor. Son derece şiddetli bir kiş halkın gıdaya ulaşmasını engellemişti. İvan'a bu süreçte "llerin filarda tuzlandığı" söylenince küplere binmişti çünkü kendisi yamyamlığı asla onaylamıyordu. Tüm bunlara ek olarak kıtlık ve vebadan dolayı cesetle dolan nehirler kolera salgınının yayılmasına sebebiyet vermişti (De Madariaga, 2005, s. 248-49).

¹⁴ Zemşçina da Moskova arlığı'nın bir parçasıdır ancak oprininaya dahil değildir. Zemşçina kısmında yaşayanlara "zemskiy" adı verilmektedir. Opriçnina içerisinde IV. İvan'ın maiyeti bulunurken zemşçina ise sıradan kimselerden oluşmaktaydı (Staden, ev. Acar & Hasgmen, 2016, s. 44).

¹⁵ Sayın Bulat diğer adıyla Simeon Bekbulatovi (1539-1616) oldukça tuhaf bir kariyere sahipti. Simeon adını 1573'te Hristiyan olduğunda almıştı. Halası 1561 yılında arie olduğu için IV. İvan ile akrabalık bağı vardı. 1567-1573 yılları arasında Ksım Hanlığı'nı idare etti. Horsey'in aktardığına göre IV. İvan tarafından 1575 yılında Tüm Rusya'nın Büyük Knezi ilan edildi. 1576'da istifa edince İvan tarafından Tver ve Torjok Büyük Knezi yapıldı. Simeon, ar I. Fyodor devr-i saltanatına kadar unvanlarını korumayı başardı. 1595'te kr oldu. 1606'da I. Dimitri İvanoviç (1582-1606)'in emriyle bir manastıra gönderildi ve 1616 yılında Moskova'da vefat etti (Acar, 2008, s. 144-152).

3) Horsey ve Rus Sarayı

Horsey'in kitabını ilgi çekici kılan şey Çar IV. İvan, I. Fyodor ve müstakbel Çar Boris Godunov ile olan ilişkilerini anlatmasıdır. Anthony Jenkinson gibi diğer İngiliz seyyahlar İvan'la resmi görüşmeler yapmıştı ancak Horsey'in dediklerine göre hiç kimse onu kişisel olarak kendisinden daha iyi tanımamıştı. Resmi bir elçi olmadığı için törensel kısımları rapor etmenin çok daha ötesine geçmiştir. İlişkilerinin yakınlığını anlamak için İvan'ın, Horsey'e, Kraliçe Elizabeth'e şahsen iletmesi için bir şişe *aqua vitae*¹⁶ içerisine gizlenmiş gizli bir mesaj emanet etmiştir. IV. İvan vefat ettikten sonra Boris Godunov onu korumuştur. Çar. I. Fyodor ise onu gayet güzel bir şekilde ağırlamıştır. Jerome Horsey'in daha önceden İvan'ın karakteri hakkında bir şeyler duyduğu ortadadır. İvan'la olan iyi münasebetlerine dair yazdıklarını hem Moskova Kumpanyası hem de Kraliçe Elizabeth'in gözünde itibarını arttırma yolu olarak görmüş olabilir. Onun karakterine dair anlatımı büyük ölçüde tecrübeyle sabittir ve kanıtlara dayanmaktadır. Saray hayatına ilişkin bazı dedikoduları sıklıkla tekrarlsa da bu bize Rus saray maiyetinin birbirleriyle olan ilişkilerine dair ipuçları vermektedir. Rus hükümetini "düpedüz zalim" olarak tanımlamış ve otokratik yönetime vurgu yapmıştır. İvan devr-i saltanatının "acımasız" olduğunu kabul etse de onu aynı zamanda "kişiliği ve duruşuyla iyi bir insan" ve "bilgelikle dolu" olarak niteler. Seyyah ayrıca IV. İvan'ın mimariye verdiği önemi, inşa ettirdiği kiliseleri ve hatta Moskova'da kıtlık yaşandığı zaman pek çok hayır işiyle meşgul olduğunu kaydetmiştir. Din mefhumuna bakışına gelecek olursak İvan'ın, 1582 yılında, Horsey'in hiç de hoşuna gitmeyen Cizvit Antonio Possevino¹⁷ ile görüşmüş ve ona "Greklerle inanmıyorum. Ben İsa'ya inanıyorum" demiştir. Çar'ın dini söylemlerde bulunması ise ya gerçekten kalpten bir inançtan kaynaklıdır ya da sadece kitle yönetimi için bir stratejiden ibarettir.

Horsey daha sonra İvan'ın bir gün kendisini yanına çağırıp donanması için inşa etmekte olduğu Rus gemileri hakkında bir dizi keskin sorular sorduğunu anlatır. Bir anda "Hangi hain bunları size gösterdi?" der. Bu soru üzerine telaşa kapılan seyyah onları "bir festival gününde... binlerce kişiyle birlikte" gördüğünü iletir. Gemilerin sayısı hakkında biraz konuştuğundan sonra çar, Elizabeth'in donanması için "dünyanın en iyi donanması olduğu söyleniyor" der. Horsey burada seyyahattan gemilerin nasıl inşa edildiklerini, sayısını ve hangi silahlarla güçlendirildiğini merak etmiştir. Çar İvan bu muhabbet sırasında kendi kudretini de bir nevi ispat çabası içerisine girmiştir. Horsey biraz yalakalık yapmanın yanı sıra temkinli de konuşmaktaydı. Horsey'e hitaben; "İyi bir kraliyet donanması dostuna kırk bin asker taşıyabilir" dedi. İvan tam da burada aklında herhangi bir savaş durumunda İngiltere'deki kız kardeşinin kendisine yardım edeceği düşüncesi olduğunu bizlere göstermektedir. Seyyahattan İngiltere donanması hakkında bildiklerini

¹⁶ *Aqua vitae*, Latince "hayat suyu" manasına gelmektedir. Votka kastedilmektedir.

¹⁷ Cizvit polemikçi, diplomat ve bibliyograf Antonio Possevino (1533-1611) 1581 yılında Rus Kilisesi'nin Roma'yla birleşmesini müzakere etmek ve Leh kralı ile Rus çarı arasında dostluk kurmak maksadıyla Moskova'ya gönderilmiştir. Rusya'yı anlattığı *The Moscovia of Antonio Possevino*, S. J (1586) adlı eser Hugh F. Graham tarafından (Pittsburgh PA: University of Pittsburgh Press, 1977) İngilizceye çevrilmiştir. Berry ve Crummey, Possevino'nun "asıl hedefinin Rus Kilisesi'nin Roma ile birleşmesi" olduğuna inanırken (Berry & Crummey, 1968, s. 282), de Madariaga onu "Karşı Reform'un ateşli bir savunucusu" olarak nitelendirmektedir (De Madariaga, 2005, s. 327). Söz konusu iki tutum da Protestan olan Horsey'in pek hoşuna gidecek gibi durmuyor.

daha sonra bir sekreterine anlatmasını talep etmiştir. Bir süre sonra seyyah ar İvan'a bir İngiliz gemisi maketi hediye etmiştir. Söz konusu anlatıların ne kadar gerçek olduğunu bilmiyoruz ancak Horsey'e inancak olursak her şey gayet olumlu seyretmektedir. Ayrıca muhabbet sırasında Horsey'in her ne kadar yabancı topraklarda bulunsa da kraliçesini ve kendi ülkesini savunan biri olarak görünmektedir. İekli arasında geçen bir başka diyaloga gelelim ki bu oldukça önemlidir. Horsey'in anlatısına göre İvan ona hazinesindeki bazı mücevherleri göstermiş her birinin tek tek ne işe yaradığını anlatmıştır. Mcevherleri kendi koluna yerleştirerek "hastalıkla zehirlendim, görüyorsunuz, saf renkleri solgunlaşarak erdemlerini gösteriyor ve bu da benim lmm ilan ediyor" demiştir. İvan elmasların zehirli olduğunu fakat yakutların "insan kalbi, beyni ve hafızası için rahatlatıcı" olduğunu açıklar. Diğer bazı taşlar üzerine biraz konuştuktan sonra baygınlık geçirir ve dinlenmeye çekilir. Bir süre sonra kendini iyi hissedince Boris Godunov'u ve birkaç saray mensubunu Rodion Birkin'le¹⁸ oynadığı satranç izlemeleri için davet eder. Oyun başlar ve çok geçmeden İvan yere yığılır ve ardından vefat eder. IV. İvan, byclkten ve zehirlenmekten oldukça korku duyuyordu. Sarayda hem zehirlenmeye hem de cadıların faaliyetlerine karşı koyabileceği birçok karışım bulunmaktaydı. Eğer Horsey haklı ise İvan gerçekten de bu türden işler hakkına oldukça bilgi sahibi biriydi. Bilindiği zere Orta ağ dünyasında büyücülük ve dogmatik bilgiler epey yaygındı. Rusya da elbette Avrupa'da yaşanan bu meselelerden haberdardı. Çeşitli şifa getirdiği düşünülen malzemelerin Avrupa ticaret yolları arasında gidip gelmesi bunun en bariz göstergesi idi. De Madariaga, Horsey'in ara düşman olduğuna inandığı Bogdan Belskiy'den¹⁹ şüphelenmiştir ve söz konusu ölümden dolayı onu suçlu tutmuştur. Belskiy eczane işlerinden sorumlu birisiydi ve satranç oyunu esnasında orada bulunmaktaydı. Bu ölümden dolayı Boris Godunov'un ve bazı cadıların da sorumlu tutulduğu bilinmektedir ancak cinayeti Belskiy'nin, Godunov'un veya herhangi bir cadının işlediğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. 1963 yılında yapılan otopsilerde arsenik ya da cıva gibi potansiyel zehirlerin "oldukça düşük miktarda" olduğu belirtilmiştir (De Madariaga, 2005, s. 336). Horsey'in I. Fyodor ile olan ilişkisi çok daha farklıydı. Onunla İvan'la olduğu kadar fazla hikyesi bulunmuyordu. I. Fyodor an almayı sevdiği için kendisine "zango" lakabı takılmıştı. Yumuşak tabiatlı, dindar ve edilgen bir adamdı. Horsey, Kraliçe Elizabeth'in I. Fyodor'a tebriklerini sunduğu esnada

¹⁸ Rodion Birkin, eski Ryazan Knezliği'nden bir soyluydu. 1585'te Ryazan bölgesindeki Pronsk'ta bir orduyu komuta etmeye devam etti. 1587'de ar Fyodor tarafından Gürcistan'daki Kaheti Kralı II. Aleksander (1527-1605)'in sarayına gönderilen Rus elçiliğine liderlik etmek üzere gvrendirilmemiştir. Karşılıklı elçi teatisinde bulunulduktan sonra söz konusu kral 1589'da Rus arının himayesine girmişti ancak bu mtfefliklik hiçbir zaman pratikte uygulanmadı. Pavlov ve Perrie'ye göre, "Rus kaynakları Horsey'in satranç oyunu ve ilgili olaylara dair anlattıklarını doğrulamaktadır", (Pavlov & Perrie, 2003, s. 197).

¹⁹ Bogdan Yakovleviç Belskiy (. 1611) kariyerine Livonya Savaşı'nda asker olarak başladı. Horsey'in belirttiğine göre 1576 yılında İvan, onu imparatorluk cephanesinden sorumlu tuttu ve arın ölümünü haber veren bir kuyruklu yıldız göründüğünde saraya falcıları ağırmaktan sorumluydu. İvan'ın bir satranç oyunu sırasında kollarında öldüğüne dair bir hikye vardır ancak bu olayın gerçekliği tarihçiler tarafından tartışılmaktadır. 1584'te ileri gelen saray mensuplarına karşı komplo kurduktan sonra bile Nijniy Novgorod voyvodası yapıldı ve 1591-1592'de Kırımlılarla bir barış görüşmesi gerçekleştirdi. ar Boris onu 1598'de okolniiy ya da ikinci dereceden saray görevlisi yaptı ancak onu uzak bir kasaba olan Tsaryov-Borisov'a gönderdi. 1605 yılına kadar burada kaldıktan sonra Moskova'ya dönerek I. Düzmece Dimitri'yi destekledi ve ardından boyar ilan edildi. 1611 yılında II. Düzmece Dimitri'yi tanımayı reddettiği için IV. Vasiliy tarafından vali yapıldığı Kazan'da kalabalık bir güruh tarafından öldürüldü.

onun "az konuştuğunu", "iyi bir yüz ifadesine sahip" olduğunu ve "ayağa kalkıp şapkasını çıkardığını" not etmiştir. Ardından Horsey'in "görevden alındığını" söylemiştir. İşler burada biraz garipleşmektedir çünkü bu olayların arka planında yaşananlar Horsey hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayacak hususlardır.

Horsey'in Rusya'ya son gidişinde Lehistan'da bir süre kaldıktan sonra kendi tabiriyle "büyük ticaret kenti" Smolensk'e uğramış ve eski komşusu Knez İvan Golitsin²⁰ tarafından karşılanmıştır. Golitsin, Horsey'in Rusya'ya yaklaşmakta olduğu haberini Moskova'ya gönderince gözetim altında tutulmak üzere Suzdal piskoposuna ait bir eve gönderildi. Bunun için "olağandışı bir durum değil" yorumunu yapan seyyah daha sonra kraliçeye ait mektupları teslim etti. Mektuplar çara ulaştığında onun "ağlamaya başladığı" ve sonrasında "haç çıkardığı" söylenmektedir. Ardından odadan uzaklaştırıldı. Bir süre sonra "Moskova surlarının iç kısmındaki gizli bir yere" çağrıldı ve görüşme gerçekleşti. Çarın, kendisini göz yaşları içerisinde öperek "eskisi gibi dostça davranamayacağını" söylediği kaydedilmiştir. Ona yönelik olarak; "vicdanım ona karşı her zaman rahat, dürüst ve doğru olduğuma şahitlik etmiştir" demektedir. Horsey, Lehlilerle işbirliği yaptığı iddiasıyla töhmet altındaydı. Ayrıca Kraliçe Elizabeth'in çara yönelik aşağılayıcı mektuplarını taşımakla suçlanıyor ve hatta İngiltere'ye hazine kaçırdığından şüpheleniliyordu. Bu yüzden saray efradı da Jerome'a karşı eskisi kadar samimi davranmıyor o da bunu açık bir şekilde fark ediyordu. İyi bir istihbarata sahip olduğunu iddia eden seyyah açıcısının ve uşağının "zehirlenerek öldürüldüğünü", hizmetkârı Agacius Dusker'in²¹ ise "çıbanlardan kıl payı kurtularak" hayatta kalmayı başardığını not etmiştir. Tüm bunları yapan çamaşırcısıydı. Horsey'e "kim tarafından, nerede ve ne şekilde" yapıldığını itiraf etse de metinde bunlar okuyucuya açıklanmamıştır. Boris Godunov ona karşı eskisinden daha temkinli davranmaya başlamıştı ama yine de uzak da durmuyordu. Boris, ona güvence verse de Horsey artık tedirgindi. Giles Fletcher ile birlikte deniz yoluyla ülkesine alelacele geri dönerek Rusya'dan ayrıldı.

Sör Jerome Horsey'in karmaşık ilişkiler içerisinde olduğu kişi Boris Godunov'dan başkası değildi. Boris onu kimi zaman himayesine alırken kimi zaman da yukarıda bahsettiğimiz gibi ona karşı temkinli davranmıştır. Çar I. Fyodor bu devirde Boris'e oldukça güveniyor ve hükümet işlerini onun ellerine bırakmaktan çekinmiyordu. Fyodor'un bu işleri ona teslim edişi ve Horsey'in de kendisiyle olan iyi ilişkileri seyyahın çoğunlukla işlerini kolaylaştırıyordu. Elbette Rusya'da hem sarayda hem de halk arasında Boris'in gücünü ve konumunu kıskanan kimseler bulunmaktaydı. Bu nedenden dolayı Boris'in bu nüfuz sahibi kişiyle iletişimde ölçüyü kaçırmaması gerekiyordu. İvan'ın sarayında yabancı bir diplomat olmanın stresini ve ağırlığını yaşamak tahminimizce oldukça zor olmalıdır. Bunu kitabının sonunda Boris'i değerlendirirken okuyucuya karşı tereddütlü olduğunu hissettiren notlarından anlamaktayız. Horsey, Boris'in "Fyodor ve karısı İrina'yı bir manastıra kapattığını", "Boris ve ailesinin gittikçe güçlendiğini ve kudret sahibi olduğunu", "baskı ve zulüm uyguladıklarını", "eski soyluların çoğunu ortadan kaldırdıklarını" yazmıştır. Ancak buradaki bazı bilgiler yanlıştır. Çar I. Fyodor eceliyle vefat etmiş, Çariçe İrina ise kendi isteğiyle Novodeviçi

²⁰ Knez İvan İvanoviç Golitsin, 1590-1591 yıllarında Smolensk'teki birlikleri komuta etmiştir.

²¹ Kendisi hakkında başka bir şey bilinmemektedir.

Manastırı'nda²² peçe takmıştır. Horsey'in Godunov hakkındaki en önemli fikirleri Çar IV. İvan'ın oğlu Çareviç Dimitri İvanoviç'in öldürülmesiyle ilgili olanlardır. Çünkü Karışıklıklar Devri'nin²³ en mühim olayları arasında birçok Düzmece Dimitri'nin ortaya çıkışı Rusya'daki kargaşayı körüklemiş ve söz konusu dönem Rus tarihi açısından her zaman esrarengiz olmuştur.

Horsey, Boris Godunov'u "iyi huylu" ve "cana yakın" olarak nitelemiş fakat aynı zamanda "tehlikeli" olduğunu belirtmiştir. Boris için "kölelerin değil tebaanın knezi" yorumunda bulunsa da "adaletsizliğin şiddetli bir cezalandırıcısı" olarak tanımlar. Rus halkını kastederek "bu halk üzerine hüküm sürmüş en nadir knezlerden biri"²⁴ olduğunu ifade ederken bir yandan da 1591 yılında İvan'ın oğlu Ugliç Knezi Dimitri'nin erken ölümünden onun sorumlu olduğuna inanır ve tüm bunları kendi önünü açmak için yaptığını düşünür. Bu hususta pek çok yazar benzer şeyleri söylemiş ve Boris'in kendi hanedanını kurmak gayesini taşıdığını belirtmişlerdir (Perrie, 1995, s. 17-22). I. Fyodor devr-i saltanatının en dramatik vakalarından biri olan bu gizemli ölüm Horsey'in Boris'e karşı olan tutum ve davranışlarını hiç şüphesiz etkilemiştir. Günümüzde tarihçiler Dimitri'nin suikasta kurban mı gittiği yoksa Boris'in konuyu incelemesi için görevlendirdiği heyetin öne sürdüğü üzere, bıçakla oynarken geçirdiği bir sara krizi neticesinde mi gerçekleştiği konusunda halâ mutabık değillerdir²⁵. Söz konusu soruşturmayı yürütmek üzere Knez Vasiliy Şuyskiy görevlendirilmiştir. Şuyskiy daha sonra çar olduğu vakit suçu Boris Godunov'a yüklemiştir. Boris Godunov'un ise Düzmece Dimitri'nin adamları tarafından zehirlendiği iddiasında bulunan Horsey yine yanlışlığa düşmüştür. Böyle bir olay yaşanmadığı gibi Boris'in Düzmece Dimitri'nin destekçilerince katledilen oğlu II. Fyodor'u "İvan Borisoviç" şeklinde yanlış tesmiye eder. Her halükarda seyyah, Boris'i iktidara yükselmek için her türden komployu organize etmiş biri olarak görmüştür. Eserin sonunda Karışıklıklar Devri'ne değinen gayr-ı resmî elçi, Çar IV. Vasiliy'i "yiğit ve cömert bir knez" olarak telakki etmiştir. Lehliler söz konusu devirde Lehistan kralının oğlunu Rus tahtının varisi kabul etmeye başlamışlardı bile. Çar IV. Vasiliy, 1605 yılına kadar Godunov'un yanında yer alsa da oğlu II. Fyodor devrinde Düzmece Dimitri'yi desteklemiş ve çarın ölümüne sebep olmuştur. Dimitri daha sonra tahta çıkmış fakat halkın sevgisini kazanamayıp aksine nefretini üzerine çekmişti. Halkın ve boyar sınıfının bir temsilcisi olarak darbe yoluyla tahtı ele geçirmişti. Ancak dört yıl içerisinde Lehliler tarafından tahtından edilen çar önce bir manastıra kapatıldı ardından Varşova'ya yakın bir kalede tutsak edildi. 1612 yılında bu son kaldığı yerde vefat etti. Sabrı taşan Ruslar başkentlerinden Lehlileri attıktan sonra 1613 yılında Patrik Filaret'in²⁶ (Fyodor Nikitiç

²² III. Vasiliy devrine inşa edilen Novodeviçi Manastırı, Moskova'da yer almaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çar ailesine ve boyar soyuna mensup kadınlar bu manastırda kapanmıştır.

²³ Rus tarihinde "Smutnoe Vremya" ya da "Smuta" olarak adlandırılan bu dönem 1598-1613 yılları arasında Rusya'daki Fetret Dönemi'dir. Düzmece Dimitri vakaları, iç karışıklıklar, köylü isyanları, salgın hastalıklar, kıtlık, İsveçlilerle ve Lehlilerle yapılan savaşlar dönemin iz bırakan hadiseleridir. Hatta söz konusu devirde Lehliler Moskova'yı idare etme (1610-1612) şansını elde etmiştir (Volkov, 2020, s. 14-15).

²⁴ A Discourse of the Second and Third Employments of Mr. Jerome Horsey, Esquire, now Knight, sent from Her Majesty to the Emperor of Russia in Anno 1585 and 1589", (Bond, 2016, s. 288-311).

²⁵ George Vernadsky, komisyonun doğruyu söylediğini düşünmektedir (Vernadsky, 1954, s. 11-19).

²⁶ Patrik Filaret, diğer adıyla Fyodor Nikitiç Romanov (1553-1633) I. Fyodor'un devr-i saltanatında asker ve diplomat olarak öne çıkmış bir asilzadeydi. 1583'te resmen boyar ilan edilse de Boris Godunov onu daha sonra zorla manastıra kapatacaktı. I. Düzmece Dimitri tahtı ele geçirdiğinde Patrik Filaret'i serbest bıraktı

Romanov) oğlu Mihail Fyodoroviç Romanov'u çar seçtiler²⁷. Horsey, Patrik Filaret'i tanıyordu ve kendisinden "Slav harflerinden müteşekkil Latince bir gramer hazırlamamı istedi ve bundan büyük keyif aldı" şeklinde bahsetmiştir. Oğlu için "Tanrı ona uzun hükümdarlık versin" temennisinde bulunmuştur.

4) Horsey'in Asıl Görevi

Horsey hiçbir vakit resmî bir elçi olmamıştı ve aslında Moskova Kumpanyası'nın ticarî bir temsilcisi sıfatı taşıyordu. Bazen İngiltere'den Rusya'ya bazen de Rusya'dan İngiltere'ye yönelik elçilik faaliyetleri için kullanılıyordu. Moskova Kumpanyası veya Doğu Hindistan Kumpanyası gibi ticarî organizasyonların temsilcilerinin resmî olarak elçilik hüviyetleri bulunmamaktaydı ve bu nedenle statüleri de düşük oluyordu. Bu durum Rus çarının da I. Elizabeth'ten gelen bazı elçilerin diplomatik işlerde hafife alınmasına veyahut kendilerine şüpheyle yaklaşılmasına sebebiyet veriyordu. Eserde görüldüğü üzere Horsey'in de kendi hesabına ticaret yaptığı ve başka ülkelerin yöneticilerine Rusya hakkında istihbarat sağladığı gibi ithamlar altında kaldığı gayet açıktır. Kraliçe Elizabeth, Horsey'i Çar Fyodor'un tahta oturmasını tebrik etmek maksadıyla Rusya'ya gönderdiği bir sırada Horsey aynı zamanda Moskova Kumpanyası'nın bir çalışanıydı ve bu da onun Rusya'daki tüccarların çıkarlarını gözetmesi sorumluluğu taşıdığını göstermekteydi. Eserde görüldüğü üzere Horsey, Rusya'ya geldiği ilk günden IV. İvan devr-i saltanatının son yıllarına kadar gayet başarılı gözükmektedir (Berry & Crummey, 1968, s. 254). Fakat sonrası için aynı şeyleri söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Elbette Rusların faydasına çalışıyordu ve Rusya'daki uzun süren ikametinin yanı sıra Rusça bilgisiyle de Elizabeth ve Francis Walsingham için bulunmaz Hint kumaşı idi. Ek olarak söz konusu tarihlerde Rusya'da herhangi bir daimî İngiliz Büyükelçiliği bulunmayışı da bu tür adamların ehemmiyetini arttırıyordu. Bu kimseler hem diplomaside hem de casusluk faaliyetlerinde oldukça etkili olabiliyordu. Horsey, Rus sarayında Andrey Şçelkalov ile olan münasebetlerinden fazlaca bahsetmektedir. İçerisinde bulunduğu müşkül durumlardan ve yanlış anlaşılmanın çoğundan onu sorumlu tutmaktadır. Rus sarayında nüfuz sahibi olan Şçelkalov, Horsey'in anlatisına göre Kraliçe Elizabeth'ten gelen mektupların gerçekliği konusunda çar nazarında şüphe uyandırmaya çalışmış ve Horsey'e karşı cephe almıştır. Dönemin dış ilişkilerinden, bir diğer deyişle diplomatik ilişkilerden sorumlu müessese olan *Posolsky Prikaz*'ın başında olması ve Korkunç İvan'ın vefatının ardından Boris Godunov'un gözdelelerinden biri oluşu

---

ve onu Rostov Metropoliti (1605) ilan etti. 1610'dan 1619'a kadar Lehistan Kralı III. Sigismund'un elinde alıkonuldu. 11 Aralık 1618'de Lehistan ve Rusya arasındaki barış müzakereleri neticesinde Deulino Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma uyarınca Lehliler, Rus tutsakların memleketlerine iadelerini kabul ettiler. Bunun üzerine Filaret, 1619 yılında Moskova'ya döndü ve Patrik olarak göreve başladı. Çar Mihail Romanov ve babası ülkeyi birlikte yönetmiş hatta çoğu zaman Fyodor, oğlundan habersiz bazı kararlar almaktan geri durmamıştır (Kurat, 2020, s. 229-232).

²⁷ Lehlilerden arındırılan Moskova'da halk zaman kaybetmeden yeni bir çar seçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bunun için herkesin üzerinde mutabık olacağı bir isim gerekmekteydi. Nihayet 7 Şubat 1613 tarihinde Moskova'da yapılan toplantıda ortak bir karar verildi ve Mihail Fyodoroviç Romanov yeni çar seçildi. Elbette çar değişikliğiyle Karışıklıklar Devri bir anda bıçakla kesilmiş gibi sona ermedi. Ancak Mihail'in istişare kabiliyeti diğer çarlara nazaran yüksek olduğu için daha huzurlu bir ortamın ortaya çıktığı kesindir (Kurat, 2020, s. 224-226).

bahse konu zata müthiş bir avantaj sağlıyordu. 1581 yılında Cizvit Possevino ile görüşen de kendisinden başka biri değildi. Horsey'in "rüşvetçi"²⁸ ve "gelmiş geçmiş en kurnaz İskit" olarak nitelendirdiği Şçelkalov 1594 yılında emekli olmuştur.

5) Horsey ve Moskova Kumpanyası

1580'li yıllarda Ruslar artık sadece İngiltere ile ticaret yapmıyor aynı zamanda kuzey rotası üzerindeki Hollandalılarla da çeşitli alışverişlerde bulunuyorlardı. İvan devrinde gerçekleşen Livonya Savaşları esnasında Narva Limanı kaybedilince, Ruslar Dvina Nehri üzerindeki limanlara yöneldiler. I. Fyodor saltanatında nüfuzu artan Boris Godunov ise İngilizlerle olan ticaret tekelinin Rusya açısından pek de mühim olmadığını ve ticaretin çeşitlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Elbette söz konusu devirde diğer milletlerle ticaret yoktu demek yanlış olacaktır çünkü o sırada ticaret yapan Fransızlar ve daha da eski olan Hansa Birliği'nin Alman tüccarları ticaret yapmakla meşguldü (Attman, 1981, s. 177-202). Kraliçe Elizabeth ve Danışma Meclisi, Rusya'daki ticaretin devamlılığını sağlamak için Boris Godunov ve Şçelkalov gibi şahsiyetlerle olumlu münasebetler kurmanın öneminin farkındaydı. Bu sebeple Jerome Horsey gibi tecrübeli kimselerin Rusya'da bulunarak diplomatik ilişkiler kurması İngiltere'nin Rusya ile olan ticareti açısından hayati önem taşımaktaydı. Ruslar bazen ikili ilişkileri zorlaştırmak için küçük detaylarla karşısındakine zaman kaybettiriyordu. Örneğin Çar I. Fyodor, bir mektupta kendi unvanlarının eksik yazılmış olmasına tepki göstererek bunu bir diplomatik kriz haline getirmiştir ve "sevgili kız kardeşi" Elizabeth'e bu hususta sitem dolu bir mektup yollamıştır. Aynı dönemde Rusya'nın aleyhine çalıştığı düşünülen Robert Peacock,²⁹ John Chapell³⁰ ve Anthony Marsh³¹ gibi kimseler iki devlet arasında tartışmalara sebebiyet vermişti. İlki Horsey ile birlikte Rusya'nın düşmanı olan devletlerle görüştüğü ve Rus limanlarına İngiltere gemileri haricindekilerin girmesini engellemeye çalışmasıyla suçlanıyordu. İkincisi ise Rus yetkililer tarafından İsveç ve Danimarka lehine casusluk yaptığı düşüncesiyle tutuklanmıştı. Daha sonra Kraliçe Elizabeth'in tepkisiyle 1587 yılında serbest bırakıldı. Üçüncüsü ise yasadışı bir şekilde kendi hesabına ticaret yapmakla, imparatorluk hazinesinden ve zengin Rus kimselerden borç alıp ödemedен ülkeyi terk etmekle suçlanmaktaydı. Marsh'ın Moskova Kumpanyası'ndan da zimmetine para aktardığı düşünülüyordu (Willian, 1956, s. 196-197). Horsey'in de bazı zamanlar kumpanya ile arası açılıyordu ancak Walsingham'ın arkasında oluşu onun her zaman çoğu eleştiriden muaf olması ve doğruluğunu ispatlayabildiği sürece tüm suçlamalardan en azından İngiliz yöneticiler gözünde kurtulabileceği anlamına geliyordu. Horsey'in Rusya'da bazı yasadışı faaliyetlerde bulunmuş olması muhtemel görünmektedir. Sör

²⁸ De Madariaga, Şçelkalov'un "Hollandalı tüccarlara bazı gizli antlaşmalar yapıp karşılığında rüşvet aldığı" belirtir (De Madariaga, 2005, s. 348).

²⁹ Moskova Kumpanyası'nın Rusya'daki faaliyetlerinde görev alan önemli bir figürdür. Düzenli olarak Rusya ve İngiltere arasında gidip gelmiştir.

³⁰ Yaklaşık 1568'den beri Narva'da ticaret yapan John Chapell, 1584 yılında kumpanya temsilcileri tarafından Robert Peacock'un yardımcısı olarak atanmıştır.

³¹ Anthony Marsh, yaklaşık 1583'ten itibaren Moskova Kumpanyası'nın baş temsilcilerinden biriydi. Felicity Stout, hem onun hem de Horsey'in yasadışı özel ticarete karıştığını ve Giles Fletcher'in her ikisini de eve getirmek ve sorgulanmak üzere gönderildiğini iddia eder; Stout bu meseleyi ayrıntılı olarak ele alır (Stout, 2015, s. 59-92).

Francis Walsingham'ın da bu ticarete dahil olup kazanç sağlaması Horsey'in hem kendi hesabına hem de Walsingham hesabına ticaret yaptığı ihtimalini güçlendirmektedir çünkü Walsingham da kumpanyanın ortaklarından birisidir. 1589'a gelindiğinde Horsey'in kumpanyadaki görevi son bulmak üzereydi. 1591'de İngiltere'ye dönmek üzere Fletcher'in gemisine bindi. Kumpanya'dan gelen bir mektupta "Horsey'in suçlamalar yüzünden çarın gözünden düştüğü için bir daha Rusya'ya dönmek üzere Doktor Fletcher'a teslim edildiği" belirtilmiştir³². Bu sefer İngiltere kanadında Walsingham'ın, Rusya kanadında Godunov'un kendisine olan desteği işe yaramamıştı. Ülkesine döndüğünde kraliçenin teveccühünü yeniden kazandı, en nüfuzlu meclis üyeleriyle iyi ilişkiler içerisine girdi. Büyük bir cesaret örneği göstererek Rusya'ya yeniden gidecekti. Bu seyahatinde bazı saraylara uğramaktan da imtina etmeyecekti. Yazdığından okuduklarımıza göre, Danimarka Kralı II. Frederik³³, Lehistan Kraliçesi Anna Jagiellonka gibi önemli kimselerle görüşme fırsatı buldu. Elbette Rusların nazarında bu yaptıkları dostane ilişkileri zedeleyecek hamlelerdi. Ayrıca Horsey'in Litvanya'yı ziyaret ederek Grandük Krzysztof Radziwill³⁴ ile görüşmesi de I. Fyodor ve Boris Godunov'un gözünden düşmesine sebep olmuştu. Rusya'ya vardığında Şçelkalov tarafından daha sert mücadelelerle yıpratılmaya çalışılmıştı. Bu son seferinde artık kendisi için Rusya'da bir geleceği olmadığını fark etmesi uzun sürmemişti.

Horsey Hakkında Son Tahlil

Seyyah Sör Jerome Horsey'in eseri hem bir seyahatname hem de kısmî bir otobiyografi olarak nitelendirilebilir. Horsey kendi iyi yönlerini anlatmak ve aleyhinde konuşan kimseleri yalanlamak için söz konusu eseri yazmıştır demek yanlış olmayacaktır. Yazar, eserini olaylar gerçekleştiği esnada değil her şey sona erip İngiltere'ye döndüğü vakitlerde kaleme almıştır. İngiltere'deki ileri gelen yetkililer ve kumpanya çalışanlarının gözünde Horsey'in kendini haklı çıkarma veya suçsuz olduğunu ispatlama arzusu göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu bir nevi öz savunusu eserdir ve dolayısıyla acele ve telaş içerisinde yazılmıştır. Eseri 2019'da günümüz İngilizcesine çeviren ve notlandırılmasını sağlayan John Anthony Butler, kitabın Giles Fletcher'inkine kıyasla "daha az güvenilir" bir kaynak olduğunu belirtmiştir (Butler, 2019, s. LXXXV). Çünkü Horsey'in anlatısı çoğunlukta kulaktan dolma bilgilere ve dedikodulara istinat etmiştir. Fakat Berry ve Crummey'e göre yazar, 1570'li ve 1580'li yılların krizleri içerisindeki Moskova toplumunun halet-i ruhiyesini kayıt altına almakta çok başarılı olmuştur (Berry & Crummey, 1968, s. 258-259). Eserin kahramanı bizzat kendisidir ve yine kendini daha

³² Moskova Kumpanyası'nın birkaç temsilcisi tarafından toplu olarak hazırlanmıştır.

³³ Burada Horsey yanlış olarak II. Frederik, 4 Nisan 1588'de vefat etmiş ve yerine 1648'e kadar hüküm süreceği oğlu IV. Christian geçmiştir. Horsey birkaç yıl önce II. Frederik ile tanışma fırsatı bulmuştu ancak bahse konu zamanda Danimarka'yı ziyaret etmemiş olabilir (Berry & Crummey, 1968, s. 344, 9 numaralı dipnot).

³⁴ "Piorun" (Yıldırım) lakaplı Litvanya Büyük Hetmanı Prens Krzysztof Radziwill (1547-1603), 1584 yılında Vilnius Voyvodası olarak atandı. Livonya Savaşı'nda savaştı ve Kokenhausen Savaşı'nda (1601) İsveçlileri yenmek üzere Lehistan-Litvanya ordusunu yeniden organize etmeyi başardı. Katı bir Kalvinist olmasına rağmen, dinî muhaliflerine karşı gayet anlayışlı olmasıyla tanınıyordu. Lakabı, Slav panteonunda önemli bir yere sahip, gök gürültüsü ve yıldırım gibi hava olaylarını kontrol eden ve savaşçı bir tanrı olan Perun'un Lehçe versiyonudur.

mühim bir şahsiyet olarak göstermek adına Rusya'daki birçok meseleye müdahil olduğunu anlatmaktadır. Horsey, çoğu konuda da tarafgirdir. Kesik bir üslup, karmaşık bir kronoloji sunmaktadır. Anlatı esnasında konu bir anda değişebilmektedir. Sör Jerome Horsey, okuyucusunda, İngiliz üst kademe şahsiyetleri arasında ve Moskova Kumpanyası'nda oldukça dinamik ve çalkantılı hayat sahibi bir kimse imajı yaratırken, kraliçenin sadık bir hizmetkârı imajını da muhafaza etmek istemiştir. Mühim kimselerle bir araya geldiği vakit bunun yarattığı ihtişamdı gurur duyar. Rusya'daki genel vaziyeti ve havayı teneffüs ettikten sonra İngiltere'nin kıymetini daha çok anlayacaktır. Eserin sonundaki şu cümleler bunu açıklar niteliktedir:

“Parlamento'da otuz yılı aşkın bir süre görev aldıktan sonra, bu berbat dünyanın hem yurtçinde hem de yurtdışındaki deneyimleri beni şimdi daha iyi bir yaşam sürmeye istekli kılıyor. Bu arada iyi hizmet etmiş eski bir gemi gibi, rıhtımda donanımsız yatmakla yetinmeli ve dünyanın bilinen tüm uluslarının ve krallıklarının mutluluk açısından bu üç kez kutsanmış ulusa ve Kenan ülkesinin meleksi krallığına, İngiltere'mizle bağdaşmadığını içtenlikle söylemeliyim” (Butler, 2019, s. 149).

Rusya'da on yedi yıl geçiren seyyah, bu süre içerisinde farklı birçok ülkeyi de ziyaret etmiştir. Siyasi ve bireysel konular onun ilgisini kitlesel meselelerden daha fazla çekmiştir. Kuzey ve Doğu Avrupa'da seyahat ederken Rus, Leh, Alman ve İskandinav birçok mühim şahsiyete denk gelmiştir. Giles Fletcher, Rus ithalat ve ihracatının analizini yaparak boyarların mal varlıklarını ve topraklarını listelemiştir ancak Jerome daha çok kendini ön planda tutarak, IV. İvan'la olan münasebetlerini, deniz gücü hakkında yaptığı sohbeti, Boris Godunov ile olan olumlu ve garip ilişkilerini, Şçelkalov'un sinsiliklerini ve Danimarka Kralı II. Frederik tarafından sert bir şekilde reddedilişini anlatacaktır (Butler, 2019, LXXXV). Sör Jerome Horsey ve onun gibi yazarlar, IV. İvan devr-i saltanatının zalim doğasını okuyucuya sergilemiş ve kraliçenin erdemlerini yüceltmişlerdir. Her ne olursa olsun bu tür eserler okunurken taşıdığı siyasi emeller unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ACAR, S. (2008). *Kâsım Hanlığı (1445-1681)*. İstanbul: IQ Yayınları.
- BERRY, L. - R. CRUMMEY. (1968). *Rude and Barbarous Kingdom: Russia in the Accounts of Sixteenth-Century English Voyagers*. Madison WI: University of Wisconsin Press.
- BOND, E. A. (2016). *Russia at the Close of the Sixteenth Century, comprising the Treatise “Of the Russe Common Wealth” by Dr. Giles Fletcher; And the Travels of Sir Jerome Horsey, Knt; Now for the First Time Printed Entire from his own Manuscript*. London: Hakluyt Society, 1856; repr. London: Forgotten Books.
- BUTLER, J.A. (Ed.). (2019). *Sir Jerome Horsey's Travels and Adventures in Russia and Eastern Europe*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- DE MADARIAGA, I. (2005). *Ivan the Terrible, First Tsar of Russia*. New Haven: Yale University Press.
- HUNNEYBALL, P. (2010). “Sir Jerome Horsey”, in A. Thrush and John P. Ferris, *The History of Parliament: The House of Commons 1604-1629*. Cambridge: Cambridge University Press.

- KURAT, A.N. (2020). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- PAVLOV, A. - M. PERRİE (2003). *Ivan the Terrible*. Abingdon, UK: Routledge.
- PERRİE, M. (1995). *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia: The False Tsars and the Time of Troubles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POSSEVİNO, A. (1977). *The Moscovia of Antonio Possevino, S.J. (1586)*, (İngilizceye Çev. Hugh F. Graham). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- SEVASTYANOVA, A.A. (1990). *Djerom Gorsey: Zapiski o Rossii. XVI- Naçalo XVII B.* Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- STADEN, H. V. (2016). *Korkunç İvan Zamanında Rusya*. (Çev. Serkan Acar-Gülşah Hasgüçmen). İstanbul: Selenge Yayınları.
- STOUT, F. (2015). *Exploring Russia in the Elizabethan Commonwealth: The Muscovy Company and Giles Fletcher the Elder (1546-1611)*. Manchester: University of Manchester Press.
- VOLKOV, S. (2020). *Romanov Hanedanı: 1613'ten Devrime Rus Kültür Tarihi*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Alfa Yayınları.
- WILLİAN, T.S. (1956). *The Early History of the Russia Company, 1553-1603*. Manchester: University of Manchester Press.
- WILSON, F. M. (1971). *Muscovy: Russia through Foreign Eyes, 1553-1900*. London: Allen and Unwin.
- ZİMİN, A. A. (1964). *Opriçnina Ivana Groznogo*, Moskova.

Makaleler

- ATTMAN, A. (1981). "The Russian Market in World Trade, 1500-1860". *Scandinavian Economic History Review*. 29 (3): 177-202.
- CROSKEY, R. (1978) "The Composition of Sir Jerome Horsey's Travels". *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 26 (H. 3): 362-375.
- VERNADSKY, G. (1954). "The Death of Tsarevich Dimitry: A Reconsideration of the Case". *Oxford Slavonic Papers*. 5: 1-19.
- WRENN, C. L. (1969). "The Earliest English Students of Russian," *Brno Studies in English*. 8 (1): 197-203.